

Historian representaatiot ja historiakulttuuri

Tämä teos sai alkunsa Turun yliopiston historian laitoksella vuonna 2000 tuotetusta verkkokurssista, jossa etsittiin keskustelemaa näkökulmaa historiankirjoutuksen historiaan. Liikkeelle lähdettiin kahdesta perusoletuksesta. Ensinnäkin historiantutkimus on humanistinen tiede, jonka kohteena on ihmisen menneisyys. Toiseksi historian läsnäolo aktualisoituu erilaisten menneisyyden tulkintojen eli representaatioiden läsnäolona. Näiden tulkintojen tuottamisessa historiallista tietoa hyödyntävällä historiakulttuurilla on merkittävä rooli. Representaatioiden tuottamista ohjaavat ne kysymykset, jotka omassa nykyisyydessään vaikuttava historian tutkija kokee tärkeiksi. Historian esitykset ja niitä ohjaavat kysymyksenasettelut ovat siis historiallisia.

Pitkissä, 1800-luvulla alkaneissa tieteiden välisissä keskusteluissa on syntynyt uusia näkökulmia menneisyyteen, mutta toisaalta tieteiden välisessä keskustelussa on herännyt myös historialle ominaista tutkimusotetta koskeva kysymys. Onko monitieteinen historiantutkimusote uhka historialle? 1900-luvulla humanistisen historiantutkimuksen identiteetti on välillä ollut jopa vaarassa. Tällaiseen keskustelukontekstiin tuotti ranskalainen historioitsija Marc Bloch 1940-luvulla tunnetun metodologisen esseensä, jonka hän otsikoi historian puolustuspuheeksi.

1980-luvulta lähtien on sekä analyyttisen että hermeneuttisen historianfilosofian eurooppalaisiin traditioihin tukeutuvissa keskusteluissa hyväksytty ajatus, jonka mukaan aikaa ja tapahtumia ymmärretään narratiivisin välinein.¹ Keskustelu narratiivin epistemologisesta statuksesta alkaa olla ohi. Viimeistään filosofi Paul Ricoeurin 2000-luvun keskustelun avannut historiateoreettinen kontribuutio² siirtää tämän temporaaalisuutta jäljittelevän esitysmuodon konventioihin tai muihin kirjallisen tyylin alueella ilmeneviin piirteisiin keskitty-

neen keskustelun menneisyyteen. Huomio on jälleen kiinnittymässä historialle ominaiseen todistamisen ja representoinnin käytäntöön. Monitieteisyyttä ei koeta uhkana vaan mahdollisuutena.

Historian esittämisen perustavanlaatuiset säännöt ja vaatimus niiden läpinäkyvyydestä ovat jälleen ajankohtainen keskustelun aihe. Tutkimuskäytännössä epistemologiset kysymykset näkyvät metodologisina eli historiogarfinen ope-roinnin sääntöihin liittyvinä kysymyksinä. Toisaalta esimerkiksi Paul Ricoeur on erityisen kiinnostunut historian ja muistin välisestä polaarisesta suhteesta, eli siitä tavasta, jolla muistitieto välittyy historiaksi ja jolla historia asettuu muistiksi. Tämä problematiikka vaatii, että historioitsijat ovat selvillä muistitietoa hyödyntämään keskittyneiden tieteiden metodologian kehityksestä.

Keskustelu narratiivin epistemologisesta statuksesta on muuttunut tai ainakin muuttumassa keskusteluksi narratiivisista strategioista.³ Tässä keskustelussa historian käyttöä koskevat kysymykset ovat uudella tavoin ajankohtaisia. Historioitsijan onkin opittava uudelleen kysymään, millaiseen kulttuurin tuottamiseen hänen rakentamansa menneisyyden representaatiot tarjoavat aineksia. Menneisyyden tulkintoja käytetään päivittäin. Historian esitykset asettuvat korvaamaan poissa olevaa menneisyyttä.

Gabrielle M. Spiegelin mukaan 2000-luvulla historian keskiöön on palaamassa historiallinen toimija ja hänen erilaisten diskurssien välittämä tietoisuutensa.⁴ Suuren kertomuksen tai totaalisen historian tilalle on tulossa erilaisten historiatietoisuuksien ja kertomusten verkko. Spiegelin kontribuutio liittyy strukturalistisen paradigman murtumisesta tai uudesta historiallistumisesta käytyihin keskusteluihin.⁵

Francois Dossen mukaan ihmistieteiden yhteiskuntatieteellistymiseen tähänneen strukturalistisen kauden jälkeen on vuorossa yhteiskuntatieteiden humanisointi.⁶ Tässä keskustelukontekstissa humanistista historiaa ei tarvitse puolustaa. Sillä on jälleen puheenvuoro. Historian puolesta eivät kuitenkaan enää puhu ainoastaan historiaoppiaineiden edustajat. Historiaa koskevat kysymykset ja historian representoiminen kuuluvat kaikkien humanististen tieteiden työkalupakkiin. Historia on ylittänyt tieteenalojen väliset rajat, mutta samalla historialliselle esitystavalle ominaisten piirteiden pohdinta on tullut yhä ajankohtaisemmaksi. Toisaalta käsitys historian tutkimuksen eri-

tyistehtävästä erilaisten historiakulttuurin muotojen joukossa on selkiytynyt. Historiantutkimuksen tehtävä on antaa menneisyydestä mahdollisimman tosi ja oikea kuva, erotuksena siitä, mitä menneisyyden kuvitellaan olleen.⁷

Ranskalainen historioitsija Michel de Certeau esitti jo 1970-luvulla neljä väitettä kirjoitetun historian luonteesta. Ensinnäkin historia kantaa de Certeau mukaan ideologiaa, joka muistuttaa uskonnollista ideologiaa. Toiseksi historia on historiallista, mikä de Certeau mukaan tarkoittaa sitä, että historian tulkitsevat käytännöt ovat tavalla tai toisella sidoksissa sosiaalisiin käytäntöihin. Kolmanneksi historia liikkuu kahden poolin välillä: Yhtäällä se viittaa todellisuuteen, toisaalla se on aina suljettu diskurssi, joka tuottaa ymmärrettävyyden muotoa. Neljänneksi de Certeau muistutti, että historia saattaa olla meidän aikamme myytti, sillä se yhdistää ajateltavissa olevaa ja alkuperän ideaa sellaisella tavalla, jonka kautta yhteiskunta voi ymmärtää omaa toimintaansa.⁸

Filosofi Paul Ricoeur on 2000-luvulla kiteyttänyt Michel de Certeau pohjalta historian tutkimukseen perustuvalle historian esittämiselle ominaisia piirteitä. Prosessia, jossa historiantutkimuksesta tulee historianankirjoitusta, Ricoeur nimittää historiografiseksi operoinniksi. Historiografisessa operoinnissa Ricoeur erottaa kolme tasoa.

Ricoeur painottaa, että näiden operationaalisten tasojen kohdalla on täysin päästävä eroon kronologisen peräkkäisyyden ajatuksesta. Historiografisen operoinnin tasot eivät siis perusta historiatieteellisen työskentelyn aikajärjestystä. Ne ovat *moments méthodologiques* ja ne limittyvät toisiinsa. Lopullisessa tekstissä kaikki kolme tasoa ovat kuitenkin läsnä. Koska Ricoeurin esittelemät kolme metodologista tasoa eivät ole erotettavissa toisistaan historioitsijan työskentelyprosessissa, ne aktualisoituvat lopullisesti vasta kirjoitetussa historiassa. Historian tasoja esitellessään Ricoeur tukeutuu Michel de Certeau esittämään historian epistemologiaan. Myös operoinnin käsite on peräisin de Certeaulta, mutta keskustelukonteksti on muuttunut.⁹

Historianankirjoituksen tasot ovat Paul Ricoeurin mukaan

1. Dokumentoivan todisteen taso. Tämän tason metodologiset ongelmat ja heikkoudet sijaitsevat Ricoeurin mukaan muistin fenomenologian alueella.¹⁰

2. Selittävä ja ymmärtävä. (explication / comprehension) Ricoeur ei aseta selittävää ja ymmärtävää otetta vastakkain tai erota niitä toisistaan. Tällä tasolla annetaan esitettyyn *miksi*-kysymykseen kompleksinen *sikst*-vastaus. Miksi menneisyys muodostui juuri sellaiseksi kuin muodostui, eikä toisenlaiseksi? Tällä historiografisen operoinnin tasolla annetaan epistemologian panos. Taso toimii välittäjänä dokumentoivan todisteen ja representoivan tason välillä.¹¹

3. Representoinnin taso, jolla tuotetaan historian kirjallinen tai kirjoitettu muoto. Ricoeurin mukaan tämä tieto tuotetaan esitykseksi, (discours), joka tarjotaan lukijan historiatietoisuuden rakennusaineeksi. Ricoeurin mukaan historioitsijan tavoitteet näyttäytyvät tällä kirjoitetun historian tasolla. Historiankirjoitus esittelee siis menneisyyttä sellaisena kuin miksi se on tuotettu. Ricoeur painottaa kuitenkin, Jorma Kalelan tavoin, että historioitsijan tavoitteena on aina tuottaa menneisyydestä oikea ja tosi (vraie) representaatio. Historiankirjoituksen sisältämällä historiografisen operoinnin kolmannella tasolla nousevat kuitenkin ongelmaksi jo dokumentoivan todisteen tasolla kohdatut, lähteistön kantamat ja muistin fenomenologiaan liittyvät heikkoudet.¹²

Hannu Salmi on pohtinut historiakulttuurin muotoja. Hannu Salmen mukaan historiakulttuurin tutkimuksen lähtökohtana ei ole taistelu populaaria menneisyyden jäsentämisestä vastaan. Historiakulttuurin tutkimus voisi parhaimmillaan olla sellaista historiatietoisuuden tutkimusta, joka auttaisi refleктоimaan myös historian tutkimuksen tuottamaa menneisyyskuvaa. Historiantutkija ei toimi muun historiakulttuurin ulko- tai yläpuolella. Historia näyttäytyy nykyisyydessä erilaisina historiakulttuurin ulottuvuuksina. Salmen mukaan näitä ulottuvuuksia ovat menneisyys muistina, kokemuksina, käytänteinä, artefakteina ja hyödykkeinä.¹³

Näkökulma historioihin ja historiallisiin keskusteluihin

Mistä oikeastaan tunnistamme tekstin historiaksi tai historiankirjoitukseksi? Missä määrin historian tulkinnat täyttävät modernissa maailmassa myytin tehtäviä? Mitä oikeastaan ovat ne elementit, joiden varassa tunnistamme erilai-

set, aika ajoin nousevat ”uudet tarinat” historiografisen tai historioivan puhetavan edustajiksi? Näiden kysymysten ympärillä käydään jatkuvaa keskustelua sekä historiaoppiaineissa että niiden lähitieteissä. Tämän teoksen jäsentely on näennäisen kronologinen, mutta se ei pyri olemaan kronologinen yleisesitys historiankirjoituksen historiasta. Sen sijaan kirja pyrkii herättämään lukijaa pohtimaan historian tutkimisen ja kirjoittamisen konventioiden pitkä- ja lyhytkestoisia elementtejä. Teos avaa myös erilaisia näkökulmia historian käyttöön ja historian läsnäoloon.

Tätä kirjaa jäsentää neljä teemaa: Historia on tiettyjä sääntöjä noudattavaa, vaikuttavaa ja vaikuttamaan pyrkivää kuvausta menneisyydestä. Historia on myytti. Historia on tiedettä ja kirjallisuutta. Historia nivoutuu erilaisissa käytöyhteyksissä osaksi aineellista ja aineetonta kulttuuriperintöä. Nämä teemat ovat tavalla tai toisella läsnä kaikissa teoksen artikkeleissa.

Ensimmäisessä osassa tarkastellaan historian esittämisen konventioiden varhaisia muotoja. Ilkka Valve esittelee Thukydideen tutkimusotetta käsittelevässä artikkelissaan historian tutkijan totuustavoitteen ja historian eettisten sitoumusten varhaisia muotoja, mutta hän avaa myös näkökulman historian esityksissä läsnä olevaan väistämättömään poliittisuuteen. Klassillisen filologian tutkija Riikka Hälikkä puolestaan tarkastelee Tacituksen retoriikkaa, ja muistuttaa esityksellään lukijaa eräiden historian retoristen elementtien ja teemojen pysyvyydestä. Pekka Tolonen esittelee havainnollistavien esimerkkien käyttöä keskiajan historiankirjoituksessa, mutta hänkin päätyy painottamaan keskiajan kronikoiden alkuperäselitysten käyttötapoja.

Tämän teoksen toisen osan artikkelit keskittyvät pohtimaan historian ja myytin rajapintaa sekä myytin roolia näyttelevän historian ongelmia. Ei tarvitse olla historioitsija ymmärtääkseen historiaa ja menneisyyden representaatioita. Niinpä esimerkiksi Pertti Anttonen lähestyy Piispa Henrikiä koskevia tulkintoja käsittelevässä osuudessaan menneisyyden representaatiota folkloristin näkökulmasta ja valottaa tarkastelemansa kertomuksen suhdetta laajempaan, suomalaiskansalliseen myyttiin sekä pohtii perityn tulkinnan väistämättömyyttä poliittisuutta.¹⁴ Mikko Winberg puolestaan esittelee yleisen historian tutkijan näkökulmasta historiankirjoitusta pahuuden myyttisen representaation rakentajana.

Kolmannen osan artikkelit esittelevät historiankirjoituksen ja historiantutkimuksen murroksia ja näihin murroskausiin liittyviä keskusteluja. Hannu Salmi pohtii historiallisen fiktion ja historiankirjoituksen tapoja jäsentää menneisyyttä, ja kytkee nämä menneisyyden jäsentämisen tavat osaksi historiakulttuuria. Janne Tunturi käsittelee artikkelissaan sitä tapaa, jolla 1600-1700 -luvulla käyty antiikkia koskeva englantilainen ja ranskalainen historiakeskustelu ilmentää historian ja nykyisyyden välisen suhteen muutosta. Anna Sivula puolestaan pohtii sitä, miten historiankirjoituksen metodologian uudistaja Marc Bloch osallistuu pitkiin metodologisiin keskusteluihin ja hyödyntää edeltävien tutkimustraditioiden näkökulmia.

Neljännessä osassa pohditaan historiallisesti orientoituneiden lähestymistapojen soveltamisen mahdollisuuksia ja historian erilaisia käyttötapoja siinä moniulotteisessa historiakulttuurissa, jossa populaarit menneisyyskäsitteet muotoutuvat. Temporaalinen identiteetti rakentuu menneisyyskäsitteiden varassa. Populaarit, poliittisesti orientoituneet tai tieteelliset menneisyyskäsitteet eivät kiinnity ainoastaan historiankirjoitukseen. Ne saattavat kiinnittyä myös rakennuksiin tai maisemaan. Rakennukset ja maisema ovat historiakulttuurisen reflektion innoittajia. Ne ovat samanaikaisesti tutkimuksen kohteita, lähteitä ja tutkijan kysymyksenasettelua inspiroivaa kulttuuriperintöä.

Pertti Grönholm tarkastelee artikkelissaan Neuvostoliiton historiankirjoitusta ja sitä, kuinka menneisyys ja historian kertomukset valjastettiin Neuvostoliitossa osaksi valtion virallista ideologiaa ja poliittiseksi aseeksi. Neuvostoliiton virallinen kertomus Viron historiasta ei kyennyt syrjäyttämään virolaisten omaa identiteettiä, kansallisia uskomuksia, myyttejä ja symboleita. Myös Outi Tuomi-Nikula pohtii artikkelissaan historian läsnäoloa nykyisyydessä ja historian käyttövoimaa identiteetin rakentamisessa. Siinä missä Grönholm tarkastelee historiakulttuurin ja historian rakentamista valtiollisena ja ideologisenä projektina, Tuomi-Nikula tarkastelee historiakulttuuria ja kulttuuriperintöä osana paikallista ja henkilökohtaista identiteettiä. Menneisyyden erilaisia käyttötapoja ja muuttuvia merkityksiä käsitellään myös Leena Valkeapään artikkelissa. Valkeapää tarkastelee suomalaisiin keskiaikaisiin kirkkoihin kiinnittyvien merkitysten muutoksia. Fyysinen ympäristö ja historia ovat läsnä myös Sami Louekarin artikkelissa, jossa pohditaan maiseman ja historian suhdetta.

Historiantutkimuksen suuret muutokset liittyivät 1900-luvulla suurelta osin historian ja sen erilaisten lähitieteiden välisiin keskusteluihin. Näillä keskusteluilla on pitkä esihistoria, jota käsitellään esimerkiksi Valveen, Winbergin ja Tunturin artikkeleissa. Historiantutkimuksen näkökulmaa ovat 1900-luvulla erityisesti laajentaneet historiatieteen keskustelut etnologia- ja yhteiskuntatieteiden kanssa. Tätä muutosta valottavat tässä teoksessa esimerkiksi Sivulan ja Tuomi-Nikulan artikkelit. Toisaalta taidehistorioitsijat ja kirjallisuustieteilijät ovat esittäneet sellaisia kysymyksiä, joilla on ollut välitöntä vaikutusta historianantutkijoiden metodologiseen itseymmärrykseen.

Historian käyttö on usein pelkän representaation käyttöä. Historiakulttuuri syntyy tulkitsevan toiminnan seurauksena ja antaa uusille tulkinnoille suuntaa. Kansallismaisemat ja kansalliset monumentit saavat merkityksensä niihin kiinnittyvistä historiallisista representaatioista. Representaatiotason ongelmat palautuvat kuitenkin lähteitä käyttävän operointitason ongelmiin riippumatta siitä, kuka, mitä varten ja mihin tukeutuen näitä representaatioita tuottaa. Niinpä historian representaatioita koskevaa keskustelua ei voi käydä erillään lähteiden käytön tai ymmärtämisen ja selittämisen tasoa koskevista keskusteluista. Historian kirjoittaminen ei ole pelkkää representaatiotason operointia. Representaatiotaso rakentuu operoinnin muihin tasoihin tukeutuen ja niiden varassa.

Menneisyyden tilalla nykyisyydessä on historia. Menneisyyttä ei kuitenkaan korvata pelkällä historian representaatiolla, vaan representaatiolla, jolla on enemmän tai vähemmän toimiva yhteys muihin Ricoeurin esittelemiin historiografisen operoinnin tasoihin. Historian tutkijan velvollisuus on säilyttää tämä yhteys, sillä representaatiotaso on vain historian esityksen pinta. Esityksen uskottavuus on rakennettu tämän pinnan alla. Uskottavuuden rakentamisen keinoista on hyvä keskustella, sillä historiantutkimuksen työvälineillä rakennetaan myös aineellista ja aineetonta kulttuuriperintöä.

Missä määrin historian tutkijan oikeastaan tulisi olla tietoinen siitä, miten hänen tuottamaansa menneisyyden representaatiota käytetään? Tämä teos jättää tämän kysymyksen avoimeksi, mutta toimittajat toivovat, että olemme onnistuneet esittämään relevantin kysymyksen.

Viitteet

- 1 Struever, Nancy: Historical Discourse. *Handbook of Discourse analysis*. Vol 1: Disciplines of Discourse. Ed Teun A. van Dijk. London, Academic Press 1985, 261 – 262.
- 2 Ricoeur, Paul: *La Mémoire, l'histoire, l'oubli*. Paris, Éditions du Seuil, 2000.
- 3 Katso myös Grönholm, Pertti: Narratologia ja narratiivisuus historian tutkimuksessa. *Työkalut riviin. Näkökulmia yleisen historian tutkimusmenetelmiin*. Toim. Eero Kuparinen, Turun yliopisto, Turku 1997, 272-285.
- 4 Spiegel, Gabrielle M.: *Saving the Phenomenological: Historical Writing Twenty Years after the Linguistic Turn*. History in Words and Images, Turku 2002. Monistettu esitelmä, 23 s + viitteet.
- 5 Strukturalistisen paradigman murtumisesta tai historiallistumisesta katso esim. Dosse, Francois: *History of Structuralism*. Volume 2: The Sign Sets, 1967-Present. Minneapolis & London, University of Minnesota Press, 1997, 364-375 ja 427-436.
- 6 Dosse, 1997, 449-451. Katso myös Dosse, Francois: *Empire of Meaning. The Humanization of the Social Sciences*. Minneapolis & London, University of Minnesota Press, 1999.
- 7 Kalela, Jorma: *Historiantutkimus ja historia*. Gaudeamus, Helsinki 2000, 54.
- 8 Certeau, Michel de: *The Writing of History*. Columbia University Press, New York 1988, 29-88.
- 9 Ricoeur, Paul: *La Mémoire, l'histoire, l'oubli*. Éditions du Seuil 2000, 169-170.
- 10 Ricoeur 2000, 169, muistin fenomenologiasta emt. 3-162.
- 11 Ricoeur 2000, 169.
- 12 Ricoeur 2000, 169-170. Katso myös Dosse 1999, 268. Kalela 2000, 54 ja 244-247.
- 13 Salmi, Hannu: Menneisyyskokemuksesta hyödykkeisiin – historiakulttuurin muodot. *Jokapäiväinen historia*. Toimittaneet Jorma Kalela ja Ilari Lindroos. SKS, Helsinki 2000, 135 ja 137.
- 14 Katso myös Anttonen, Pertti: Menneisyyden politiikka. *Jäljillä. Kirjoituksia historian ongelmista*. Osa 2. Toimituskunta Kettunen, Pauli & al. Kirja-Aurora, Turku 2000, 18-19.